

Η Ιερογλυφική Γραφή και το Πεδίο Εφαρμογής της

Ελένη Καζναφέρη

Εργασία για το μάθημα:

Το Αιγαίο κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.

Καθηγητής: Α. Βλαχόπουλος

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή.....	Σελ. 3
Η Αρχαία αιγυπτιακή γλώσσα.....	Σελ. 4
Η Εξέλιξη της Αρχαίας Αιγυπτιακής Γραφής.....	Σελ. 5
Η Κατεύθυνση της Αιγυπτιακής Γραφής.....	Σελ. 8
Πώς ηχούσαν τα Αρχαία Αιγυπτιακά.....	Σελ. 8
Το Ιερογλυφικό «Αλφάβητο».....	Σελ. 10
Τύποι Ιερογλυφικών.....	Σελ. 11
Γραφική Ύλη.....	Σελ. 13
Η Στήλη της Ροζέτας.....	Σελ. 14
Η Τάξη των Γραφέων.....	Σελ. 17
Ιερογλυφικά και Τέχνη.....	Σελ. 19
Η Βίβλος των Νεκρών.....	Σελ. 20
Συμπεράσματα.....	Σελ.21
Βιβλιογραφία.....	Σελ. 22

Εισαγωγή

Η αρχαία Αίγυπτος ήταν ένας από τους σπουδαιότερους πολιτισμούς που γνώρισε άνθιση κυρίως την περίοδο 3.100-332 π.Χ. κατά μήκος του ποταμού Νείλου της βορειοανατολικής Αφρικής, όπου σήμερα βρίσκεται η σύγχρονη Αίγυπτος. Την περιοχή αυτή κατοίκησαν οι αρχαίοι Αιγύπτιοι από την προδυναστική περίοδο, 4η χιλιετία π.Χ., έως και την δυναστεία των Πτολεμαίων, 305 π.Χ. - 30 μ.Χ.

Ο αρχαίος αιγυπτιακός πολιτισμός μπορεί να χωριστεί στις εξής περιόδους:

- Αρχαϊκή Περίοδος: 3.150 π.Χ. - 2.686 π.Χ. (0 - 2η Δυναστεία)
- Παλαιό Βασίλειο: 2.686 π.Χ. - 2.181π.Χ. (3η - 6η Δυναστεία)
- 1η Ενδιάμεση Περίοδος: 2.181 π.Χ. - 2.040 π.Χ. (7η - 11η Δυναστεία)
- Μέσο Βασίλειο: 2.040 π.Χ. - 1.782 π.Χ. (12η - 13η Δυναστεία)
- 2η Ενδιάμεση Περίοδος: 1.782π.Χ. - 1.570 π.Χ. (14η - 17η Δυναστεία)
- Νέο Βασίλειο: 1.570 π.Χ. - 1.069 π.Χ. (18η - 20η Δυναστεία)
- 3η Ενδιάμεση Περίοδος: 1.069 π.Χ. - 656 π.Χ. (21η - 25η Δυναστεία)
- Πτολεμαϊκή Περίοδος: 332 π.Χ. - 30 π.Χ.¹

Ο πολιτισμός της Αιγύπτου είναι ένα συγκυριακό προϊόν ενός πλούσιου ποταμού, του Νείλου που καθιστά εύφορη μια περιοχή μεγάλης έκτασης. Η Αίγυπτος είναι η αντανάκλαση του φυσικού της περιβάλλοντος σε όλες τις εκφάνσεις του πολιτισμού της. Είναι πολιτισμός που χαρακτηρίζεται από μνημειοποίηση του θανάτου, για αυτό τα ταφικά μνημεία και οι ναοί κατασκευάζονται από λίθο, για να αντέξουν στο χρόνο και σε αντιδιαστολή με τα ανάκτορα που είναι κυρίως πλίνθινες κατασκευές. Στην Αίγυπτο έχουμε μνημειακούς τάφους με την εξωπραγματική μορφή της πυραμίδας μέσα στους οποίους υπάρχει ένα πολύπλοκο σύστημα διαδρόμων και κρυπτών. Τα μνημεία του

¹ Brewer, Teeter: 1999, xii-xv

πολιτισμού της μιλούν για τέλεια γνώση της γεωμετρίας, της αστρονομίας και της μηχανικής.

Οι Αιγύπτιοι είχαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα που δημιουργούσαν οι πλημμύρες του Νείλου στις διαχωρισμένες ιδιοκτησίες τους. Όταν ο Νείλος πλημμυρίζει τα όρια των έγγειων περιουσιών χάνονται και οι Αιγύπτιοι αναγκάζονται να εξελίξουν τη γεωμετρία και να δημιουργήσουν ένα σύστημα τοπογραφικής μέτρησης της γης με σταθερά όρια, τα οποία δεν θα παρασύρονται από τις πλημμύρες του Νείλου. Οι πρώτοι χωροδείκτες των καλλιεργημένων εκτάσεων που έφεραν κωδικούς των ορίων των περιουσιών εικάζεται από τους επιστήμονες ότι είναι η αιτία για την ανάπτυξη της γραφής. Η βάση της αιγυπτιακής γραφής είναι η ίδια η εικόνα.

Η Αρχαία Αιγυπτιακή Γλώσσα

Η αρχαία αιγυπτιακή γλώσσα ανήκει ως διακριτός κλάδος στην ομάδα των αφροασιατικών γλωσσών. Αυτό σημαίνει ότι είναι σχετική με τις Βόρειο Αφρικανικές γλώσσες, όπως είναι οι Βερβερικές και οι Ασιατικές, όπως είναι οι Εβραϊκές και οι Σημιτικές. Τα αρχαία αιγυπτιακά είναι τώρα μια «νεκρή» γλώσσα. Η γλώσσα αυτή ήταν ένα μίγμα από λέξεις συνδεδεμένες από ένα γραμματικό σύστημα που ομιλούνταν από ανθρώπους της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής.²

Ως ένα εξαιρετικά μακρόβιο γλωσσικό σύστημα, η αιγυπτιακή γλώσσα εξελίχθηκε στα πλαίσια της ιστορικής εξέλιξης της αρχαίας Αιγύπτου, αν και από ό,τι φαίνεται ως προνόμιο μιας κλειστής ιερατικής κάστας εξυπηρέτησε τα συμφέροντα και τις ιδεολογίες του θρησκευτικού ιερατείου. Η μάζα του λαού δεν ενδιαφερόταν άμεσα για την γραμματική ή συντακτική δομή της γλώσσας του, όπως υπονοείται από τις σημαντικές διαφορές μεταξύ καθομιλούμενης και γραπτής εκδοχής της γλώσσας.³

² Wilson: 2003, 2

³ Emery: 1963, 193

Η Εξέλιξη της Αιγυπτιακής Γραφής

Η γραφή της αρχαίας αιγυπτιακής γλωσσάς είναι ένα είδος εικονικής γραφής που εντάσσεται στην κατηγορία των ιερογλυφικών. Η λέξη «ιερογλυφικά» είναι ελληνική και σύνθετη από τις λέξεις «ιερός» και «γλύφω» (= σκαλίζω, χαράσσω), δηλαδή τα ιερογλυφικά αποτελούν τα γραμματικά σκαλίσματα των ιερέων ή στα ιερά. Η ιερατική γραφή (ιερογλυφικά) είναι φωνητική, όπως και η σφηνοειδής γραφή ή η γραφή με φοινικικούς χαρακτήρες. Η διαδικασία της χρήσης των εικόνων δίνει στα ιερογλυφικά το συνδυασμό ζωγραφικής και γλυπτικής. Στα αιγυπτιακά ιερογλυφικά τα γράμματα είναι εικόνες ζώων ή άλλων αντικειμένων και δίδεται η εντύπωση ότι η γραφή αυτή είναι ιδεογραφική, ενώ δεν είναι. Συνδυάζει λογογραφικά και αλφαβητικά στοιχεία. Ιερογλυφική γραφή, εκτός από την Αίγυπτο συναντάμε στην Μινωική Κρήτη και σε άλλους ανεπτυγμένους λαούς. Τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά είναι τα αρχαιότερα εικονιστικά σύμβολα που χρησιμοποιούνταν στην αρχαία αιγυπτιακή γραφή.

Τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά εμφανίστηκαν κατά το 3.100 π.Χ. σε πλήρη ανάπτυξη (εικ.1). Κατά την Προδυναστική περίοδο συναντάμε πολλά σημεία/σχήματα σχέδια δηλαδή ζωγραφισμένα σε κεραμικά ή σκαλισμένα σε όπλα, φυλαχτά, στολίδια, εργαλεία κλπ. Ορισμένα μοιάζουν ή είναι ολόδια με τα ιερογλυφικά της δυναστικής Αιγύπτου. Απεικονίζουν στοιχεία τοπογραφικά (π.χ. ξηρά, βουνό, χωριά), γεωγραφικά (π.χ. αστέρια, σελήνη γη), «τυποποιημένα» (π.χ. τοτέμ φυλών και θεοτήτων) και σημάδια εννοιών (π.χ. αξίνες, σύμβολο για το κα: ψυχή, πνεύμα). Τα σημεία/σχήματα αυτά εξελίχθηκαν αργά ως ένα καλλιτεχνικό ρεπερτόριο απ' όπου ξεχώρισαν τα πρώτα ιερογλυφικά.

Κίνητρο για τη δημιουργία της ιερογλυφικής μπορεί να υπήρξε τα σύστημα γραφής που είχε εμφανιστεί στη Μεσοποταμία γύρω στο 3.300 π.Χ. Η ιδέα ήταν εύκολο να εξαπλωθεί λόγω της πολύ κοντινής απόστασης των δύο περιοχών και λόγω των στενών εμπορικών σχέσεων. Αυτό όμως δεν το γνωρίζουμε σίγουρα, καθώς υπάρχει και η περίπτωση οι Αιγύπτιοι να ανακάλυψαν τυχαία και μόνοι τους τον φωνητικό κανόνα.

Ανάμεσα στα πρώιμα αιγυπτιακά και τα εικονογράμματα των Σουμερίων υπάρχουν βασικές διαφορές ως προς τη μορφή των σημείων, στη συμφωνική παρά συλλαβική φύση της αιγυπτιακής γραφής και στη φωνογραφία, που είναι πιο εκτεταμένη στα αιγυπτιακά. Για τους λόγους αυτούς, θα ήταν υπερβολικό να πιστέψουμε ότι οι Αιγύπτιοι όφειλαν τη βασική ιδέα της γραφής τους στους Σουμέριους.⁴

Από τα ιερογλυφικά προέκυψαν δύο ακόμα γραφές, η ιερατική και (απ' αυτήν) η δημοτική· η μία συμπίπτει σχεδόν με την ανακάλυψη των ιερογλυφικών, η άλλη εμφανίζεται μετά το 650 π.Χ. περίπου (ήταν η επίσημη γραφή των αρχείων από την εποχή της στήλης της Ροζέτας έως και την ελληνιστική). Οι όροι συγχέονται κάπως. Η ιερατική έγινε η γραφή των ιερέων (εικ. 2), καθώς υποδηλώνει το όνομά της και ήταν αρχικά σε καθημερινή διοικητική και εμπορική χρήση· μετά εξοβελίστηκε από την δημοτική (εικ. 3), που δεν είχε καμία σχέση με την εξάπλωση της εγγραματοσύνης «στον λαό», αλλά το όνομά της προήλθε από την λέξη «δημοτικός», που σημαίνει «κοινόχρηστος».

Μετεξέλιξη της αρχαίας αιγυπτιακής γραφής αποτελεί η κοπτική γραφή (εικ. 4). Η κοπτική γράφεται με το κοπτικό αλφάβητο, τροποποιημένη μορφή του ελληνικού αλφάβητου, εμπλουτισμένο με έναν αριθμό συμβόλων δανεισμένων από τη δημοτική, για ήχους που δεν χρησιμοποιούνταν στην αρχαία ελληνική.

⁴ Robinson: 2007, 93

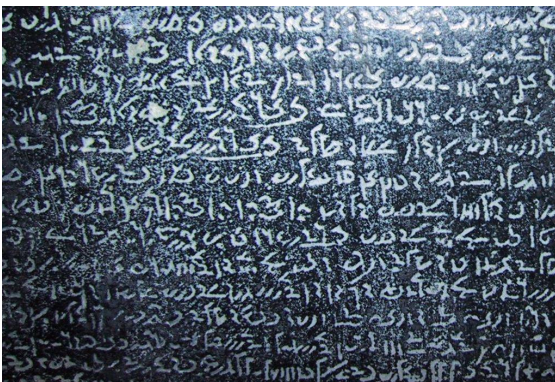
Εικ.1 Πινακίδα από

σχιστόλιθο του βασιλιά Ναρμέρ, γύρω στο 3100 π.Χ., Αβυδος

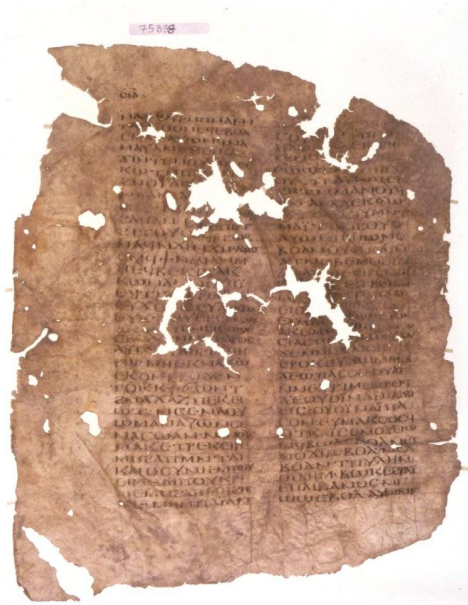
Εικ.2 Ο πάπυρος Chester Beatty 3, 1220

π.Χ. 19η Δυναστεία, Θήβες

Εικ.3 Λεπτομέρεια από τη στήλη της Ροζέτας, τμήμα

στη δημόδη/ δημοτική γραφή, 2ος αι. π.Χ.

Εικ.4 Τμήμα περγαμηνής με κοπτικό κείμενο και στις δύο πλευρές, 213-214 μ.Χ.

Η κατεύθυνση της Αιγυπτιακής Γραφής

Τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά γράφονταν και διαβάζονταν και αριστερόστροφα και δεξιόστροφα. Ανάλογα με την κατεύθυνση, τα μεμονωμένα σημεία κοιτάζαν κατά τρόπο ώστε το μάτι του αναγνώστη να περνά πάνω τους από μπροστά προς τα πίσω. Έτσι, αν σε μια γραμμή ιερογλυφικών τα σημεία (πουλιά, άνθρωποι, ζώα κλπ.) κοιτάζουν προς τα δεξιά, τότε η γραφή είναι αριστερόστροφη και αντιστρόφως.

Οι Αιγύπτιοι, όταν δεν υπήρχε λόγος να επιλέξουν άλλη κατεύθυνση, συνήθως έγραφαν αριστερόστροφα. Δεξιόστροφα έγραφαν για λόγους αισθητικής και συμμετρίας, ως ένδειξη σεβασμού προς εικόνες θεών, φαραώ ή για διευκόλυνση στο διάβασμα.⁵

Πώς ηκούσαν τα Αρχαία Αιγυπτιακά

Κανείς δεν γνωρίζει πώς ακούγονταν τα αρχαία αιγυπτιακά. Συλλαβισμοί λέξεων και ονομάτων που υιοθετήθηκαν από αιγυπτιολόγους είναι υποθέσεις. Συγκεκριμένα, το όνομα «Νεφερτίτη» είναι μια κατά συνθήκη απόδοση του ονόματός της στη δύση. Οι

⁵ Robinson: 2007, 94

Γερμανοί την αποκαλούν Νοφρετέτη. Ο Αμένοφισ/Αμενώθις συναντάται και ως Αμενχοτέπ, Αμενχετέπ, Αμουνχότπε, δηλαδή 34 διαφορετικές προφορές για ένα όνομα!

Το πρόβλημα εν μέρει εξηγείται απλά: η αρχαία αιγυπτιακή εξαφανίστηκε εδώ και χρόνια. Ωστόσο, συνδέεται και με το ότι οι αρχαίοι Αιγύπτιοι δεν σημείωναν φωνήεντα στη γραφή τους. Έτσι, οι αιγυπτιολόγοι εισάγουν συνήθως ένα βραχύ ε ανάμεσα στα σύμφωνα. Το *μν* προφέρεται (στην αιγυπτιολογία) ως *μεν*, το *βμπν* ως *βεμπεν*, το *νφρτ* ως *νεφρετ*.

Θα ήταν όμως λάθος να ισχυριστούμε ότι δεν έχουμε καμία ιδέα περί της αυθεντικής προφοράς των αιγυπτιακών. Υπάρχουν δύο πολύ σημαντικά κλειδιά. Πρώτον τα κοπτικά, το ύστερο στάδιο των αιγυπτιακών και το μόνο κατά το οποίο τα φωνήεντα γράφονταν. Τα κοπτικά, που είναι ακόμα εν χρήσει στην κοπτική εκκλησία, γράφονται κυρίως με ελληνικούς χαρακτήρες, όπως προανέφερα, και μπορούμε λίγο-πολύ να τα προφέρουμε. Καμία αμφιβολία ότι η προφορά τους, μέχρι και στις πρώτες εκατονταετίες μ.Χ., ήταν αισθητά διάφορη από των ελληνικών και ακόμα περισσότερο από της ομιλούμενης αιγυπτιακής στο αρχαίο βασίλειο, μα η χρησιμότητά τους παραμένει. Αν και το λεξιλόγιο τους περιέχει ελληνικές και ξένες λέξεις η πλειονότητά τους είναι φαραωνικής καταγωγής.

Το δεύτερο κλειδί για την προφορά προέρχεται από άλλες αρχαίες γλώσσες, όπου τα φωνήεντα σημειώνονταν: ασσυριακά και βαβυλωνιακά. Οι επιγραφές τους περιέχουν εντελώς φωνηεντοποιημένες μεταγραφές αιγυπτιακών λέξεων. Η πρωιμότερη και πιο σημαντική από αυτές τις μεταγραφές βρίσκεται σε σφηνοειδή αρχεία σύγχρονα του αιγυπτιακού Νέου Βασιλείου. Ο Ρ-μυς (Ραμεσσές), για παράδειγμα, μεταγράφεται σε σφηνοειδή ως Ριαμεσέσα, Ιμν-χτπ (Ιμενχετέπ) ως Αμανάτσι.

Συνδυάζοντας μαρτυρίες από την κοπτική γλώσσα και από άλλα ξένα κείμενα σύγχρονων αιγυπτιακών γραπτών, οι επιστήμονες μπορούν να προβούν σε αρκετά βάσιμες και μεθοδικές υποθέσεις σχετικά με την προφορά συμφώνων και φωνηέντων από τους αρχαίους Αιγύπτιους, αλλά δεν μπορούν να είναι σίγουροι για την ορθότητα των υποθέσεων τους.⁶

⁶ Brewer, Teeter: 1999, 122-123

Το Ιερογλυφικό «αλφάβητο»

Υπάρχουν περίπου 24 μονοσυμφωνικά σημάδια στην ιερογλυφική γραφή, ανάλογα με το πώς μετράμε τις παραλλαγές. Η γραφή χρησιμοποιούσε επιπροσθέτως, δισυμφωνικά και τρισυμφωνικά, καθώς και διάφορα μη φωνηεντικά σημεία. Τα λίγα μονοσυμφωνικά συχνά αναφέρονται ως αλφάβητο (εικ.5), παρότι δεν περιλαμβάνουν αληθινά φωνήεντα και η χρήση τους δεν είναι διαφορετική από άλλων ειδών φωνηεντικά σημάδια της ιερογλυφικής.⁷

Οι αιγυπτιολόγοι αναρωτήθηκαν γιατί άραγε οι Αιγύπτιοι, που διέθεταν αλφάβητο κάπου στα 5.000 χρόνια πριν, επέλεξαν να κάνουν το σύστημα γραφής τους πιο σύνθετο από ότι χρειαζόταν. Ορισμένοι μελετητές πιστεύουν ότι η αιγυπτιακή αριστοκρατία, από τη φύση της συντηρητική, αποφάσισε να κρατήσει ζηλότυπα τη γνώση της γραφής και της ανάγνωσης για μια πολύ μικρή μειοψηφία. Άλλοι μελετητές σημειώνουν ότι το ιερογλυφικό σύστημα μπορεί να φαίνεται πολύπλοκο σε εμάς, αλλά δεν θα φαινόταν το ίδιο στους αρχαίους Αιγυπτίους. Σύμφωνα με τους τελευταίους ένα μεικτό σύστημα από κάποιες εκατοντάδες φωνογραμμάτων και λογογραμμάτων, ήταν καταλληλότερο προς αντιπροσώπευση της αιγυπτιακής από ότι μια γραφή με λίγα αλφαβητικά σημεία.

Εικ.5 Το ιερογλυφικό «αλφάβητο»

⁷ Wilson: 2003, 20

Τύποι ιερογλυφικών

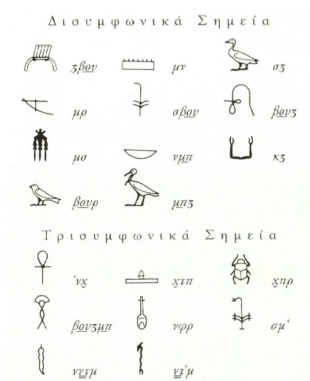
Η αιγυπτιακή ιερογλυφική γραφή είναι μείγμα φωνογραμμάτων (δηλαδή φθογγικών συμβόλων) και λογογραμμάτων (δηλαδή σημασιολογικά σύμβολα, που δηλώνουν λέξεις και ιδέες) και πολλά σύμβολα μπορεί να είναι ή το ένα ή το άλλο, ανάλογα με το συγκείμενο. Επιπρόσθετα, υπάρχουν ιερογλυφικά, που είναι αναγνωρίσιμες εικόνες αντικειμένων, και ονομάζονται εικονογράμματα. Ένα εικονόγραμμα μπορεί να λειτουργεί και ως φωνόγραμμα και ως λογόγραμμα, ανάλογα με το κείμενο. Τα όρια δεν είναι αυστηρά.

Γενικά, τα ιερογλυφικά διακρίνονται:⁸

- Σε μονοσυμφωνικά σημεία (το «αλφάβητο»)
- Σε δισυμφωνικά σημεία
- Σε τρισυμφωνικά σημεία
- Σε φωνητικά συμπληρώματα
- Σε προσδιοριστικά/λογογράμματα

Τα μονοσυμφωνικά σημεία αναλύθηκαν παραπάνω, στο κεφάλαιο για το Ιερογλυφικό Αλφάβητο.

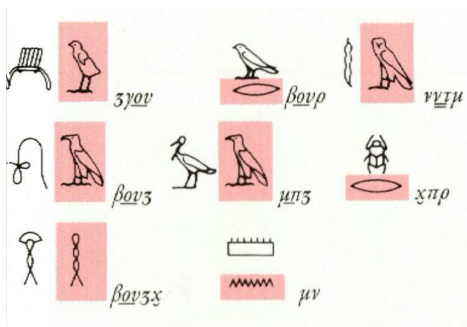
Στη συνέχεια παρατίθενται μερικά από τα δισυμφωνικά και τρισυμφωνικά σημεία της ιερογλυφικής γραφής (εικ.6).

Εικ.6 Παραδείγματα δισυμφωνικών και τρισυμφωνικών σημείων

⁸ Robinson: 2007, 100-101

«Φωνητικό συμπλήρωμα» (εικ.7) είναι η προσθήκη μονοσυμφωνικού σημείου σε μια λέξη για να δοθεί έμφαση ή να επιβεβαιωθεί η προφορά της. Είναι, για παράδειγμα, σαν να προσθέταμε το γράμμα «μ» στην εικόνα ενός εντόμου και το γράμμα «σ» σε μια άλλη, παρόμοια εικόνα για να διαφοροποιήσουμε τη «μέλισσα» από τη «σφήκα». Στα ιερογλυφικά, τα φωνητικά συμπληρώματα είναι σημεία που επαναλαμβάνουν τα τελικά σύμφωνα των βασικών σημείων.

Εικ.7 Παραδείγματα φωνητικών συμπληρωμάτων

Τα «προσδιοριστικά» (εικ.8) είναι λογογράμματα που προστίθενται στο τέλος των φωνογραμμάτων, για να δηλώσουν τη σημασία μιας λέξης και για να ξεχωρίσουν δύο ή περισσότερες σημασίες, όπου αυτό είναι δυνατόν. Πολλά προσδιοριστικά είναι καθαρά εικονογραφικά. Ορισμένες φορές χρησιμοποιούνται περισσότερα από ένα προσδιοριστικά.

Εικ.8 Παράδειγμα προσδιοριστικών/λογογραμμάτων

Γραφική ύλη

Εκτός από την πέτρα, (στήλες, αγάλματα κ.τ.λ.), όπου τα ιερογλυφικά χαράσσονταν από καλλιτέχνες γραφείς-χαράκτες, ως γραφική ύλη για ταφικά κείμενα, επιστολές, έγγραφα, μαθητικές ασκήσεις, λογαριασμούς, συμβόλαια και λοιπές ανάγκες της καθημερινής ζωής χρησιμοποιούσαν ποικίλα υλικά: για προσωρινές καταγραφές κάθε είδους χρησιμοποιούσαν, όπου υπήρχαν διαθέσιμα, μικρά θραύσματα πελεκημένου ασβεστόλιθου ή κομμάτια από σπασμένα πήλινα αντικείμενα, δηλαδή όστρακα. Πάνω σ' αυτά τα όστρακα έγραφαν, για παράδειγμα, άτυπες επιστολές, αντιγραφές αποσπασμάτων από λογοτεχνικά έργα, πρόχειρες πρώτες καταγραφές λογαριασμών που αργότερα θα μεταφέρονταν σε άλλο υλικό, ώστε να φυλαχτούν στα αρχεία για παράδειγμα.

Ως προσωρινή και πρόχειρη γραφική ύλη χρησιμοποιούνταν επίσης ξύλινες σανίδες, επικαλυμμένες με ένα λεπτό στρώμα λευκού κονιάματος. Τέτοιες σανίδες μπορούσαν να ασβεστωθούν και να χρησιμοποιηθούν ξανά. Μερικές φορές, ως επιφάνεια γραφής χρησιμοποιείται το λευκό λινό ύφασμα. Υπάρχουν, για παράδειγμα, κείμενα πάνω σε σάβανα των αρχών της 18ης δυναστείας (1552 π.Χ. και εξής) και σε επιδέσμους με τους οποίους είχαν τυλιχθεί μούμιες της 13ης δυναστείας (1785 π.Χ. και εξής). Σε τέτοια υφάσματα έγραφαν αποκλειστικά νεκρικά κείμενα, π.χ. κεφάλαια από τη «Βίβλο των Νεκρών».

Το επεξεργασμένο δέρμα χρησιμοποιείται ως γραφική ύλη μερικές φορές, κάποτε για διοικητικά έγγραφα, αλλά κυρίως για κείμενα που πρόκειται να διατηρηθούν σε βιβλιοθήκες ή αρχεία. Ωστόσο, συγκριτικά με άλλα είδη ευρημάτων, τα κείμενα που έχουν διασωθεί σε δέρμα είναι ελάχιστα.

Το υλικό που κατ' εξοχήν χρησιμοποιείται ήδη από την εποχή των πρώτων δυναστειών είναι ο πάπυρος. Η λέξη «πάπυρος» είναι εξελληνισμένη απόδοση αντίστοιχης αιγυπτιακής. Κατ' άλλους η αιγυπτιακή λέξη ήταν η *pa – per – aa* (= «υλικό του φαράω»). Κατ' άλλους η *pa – p – ior* (= «αυτό που προέρχεται από το ποτάμι»). Ο πάπυρος κατασκευαζόταν από το ομώνυμο καλαμοειδές φυτό που φύτρωνε στα έλη κοντά στις όχθες του Νείλου. Τις εξωτερικές ίνες του καλαμιού, οι οποίες ήταν σκληρές, τις έξυναν από το στέλεχος και τις χρησιμοποιούσαν στην καλαθοπλεκτική, για σκοινιά, σανδάλια κλπ. Την ψίχα του καλαμιού την έκοβαν σε πολύ λεπτές λωρίδες μήκους 50

εκατοστών το πολύ και τις άπλωναν τη μια δίπλα στην άλλη. Κατόπιν, άπλωναν από πάνω σταυρωτά (κάθετα δηλαδή στην πρώτη στρώση) μια δεύτερη στρώση από λωρίδες. Τις δυο αυτές στρώσεις τις χτυπούσαν πολύ δυνατά για να βγει ο χυμός του φυτού. Ο χυμός αυτός, αποτελούσε μια ισχυρή κολλητική ουσία, που κρατούσε τις δυο στρώσεις μαζί. Όταν ξεραινόταν, είχε πλέον σχηματιστεί μια λεπτή ανοιχτόχρωμη σελίδα κατάλληλη για γράψιμο. Πολλές φορές, αρκετές σελίδες διαστάσεων περίπου 0,48 x 0,43 μ. ενώνονταν μεταξύ τους με κόλλα με σκοπό να σχηματίσουν ένα ρολό.

Οι πάπυροι φυλάσσονταν μέσα σε δερμάτινες τσάντες, ή, για μεγαλύτερη ασφάλεια, σε ξύλινα μικρά κιβώτια ή σε πήλινα δοχεία. Η υγρασία προκαλούσε την αλλοίωση ή και την αποσύνθεση των παπύρων, ενώ η ξηρασία ευνοούσε τη διατήρησή τους. Γι' αυτό οι περισσότεροι πάπυροι που διατηρήθηκαν μέχρι και σήμερα προέρχονται από τα νεκροταφεία της ερήμου της Άνω Αιγύπτου.⁹

Η Στήλη της Ροζέτας

Αρχικά, πριν εξετάσουμε την στήλη της Ροζέτας και τη διαδικασία που οδήγησε στην αποκρυπτογράφηση της, είναι σημαντικό να ορίσουμε την βασιλική δέλτο (ή cartouche). Η βασιλική δέλτος είναι ωοειδής φυσαλίδα που περιέχει το όνομα του Φαραώ στα ιερογλυφικά. Το πλαίσιο που περικλείει το όνομα του Φαραώ έχει, σύμφωνα με την αρχαία αιγυπτιακή αντίληψη, προστατευτική ιδιότητα και τον προφυλάσσει από κάθε κακό. Τις βασιλικές δέλτους τις συναντάμε καθ' όλη την διάρκεια της ιστορίας της αρχαίας Αιγύπτου, από τον καιρό του Αρχαίου Βασιλείου έως και την περίοδο των Πτολεμαίων. Οι βασιλικές δέλτοι που υπήρχαν στη στήλη της Ροζέτας ήταν το κλειδί της αποκρυπτογράφησης των ιερογλυφικών.

Η στήλη της Ροζέτας (εικ. 9) αποκαλύφθηκε από έναν ουλαμό Γάλλων στρατιωτών του Ναπολέοντα, στα μέσα Ιουλίου 1799, χτισμένη σε έναν πολύ παλιό τοίχο στο χωριό Ρασίντ (Ροζέτα), σε παραπόταμο του Νείλου, λίγα χιλιόμετρα από την θάλασσα. Αναγνωρίζοντας την σημασία της ο επικεφαλής των έργων την μετέφερε αμέσως στο Κάιρο. Αντίγραφέ της, το 1800, διανεμήθηκαν σε επιστήμονες της Ευρώπης, και το 1801 μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια για να μην περιέλθει στην κατοχή

⁹ Hawkes: 1973, 49-50

των Βρετανών στρατιωτών -πράγμα που δεν αποφεύχθηκε-: την πήραν στην Βρετανία και τοποθετήθηκε στο Βρετανικό Μουσείο, όπου παραμένει έως σήμερα.

Η στήλη της Ροζέτας είναι ένας συμπαγής γρανίτης που ζυγίζει, περίπου τρία τέταρτα του τόνου και έχει ύψος 114εκατ., πλάτος 72εκατ. & πάχος 28εκατ. Από τη στιγμή της αποκάλυψης ξεκαθαρίστηκε ότι η επιγραφή ήταν γραμμένη σε τρεις διαφορετικές γλώσσες: κάτω στα ελληνικά, και πάνω (αρκετά φθαρμένη) σε αιγυπτιακά ιερογλυφικά με εμφανή ονοματόσημα (βασιλικές δέλτους). Στο μέσο υπήρχε μια γραφή ελάχιστα γνωστή τότε, τη λεγόμενη δημοτική/δημώδη γραφή, που είδαμε ότι αποτελεί εξέλιξη της ιερατικής γραφής.

Η μετάφραση ξεκίνησε από την ελληνική επιγραφή. Πρόκειται για διάταγμα ψηφισμένο από ένα γενικό συμβούλιο ιερέων που συνεδρίασε στην Μέμφιδα, στην πρώτη επέτειο της στέψης του Πτολεμαίου Ε΄ (27 Μαρτίου 196 π.Χ.). Οι πρώτοι μελετητές θεωρούσαν τη δημώδη αλφαβητική γραφή και την ιερογλυφική μια εξολοκλήρου μη-φωνητική γραφή. Για το λόγο αυτό δεν μπόρεσαν να προχωρήσουν στην αποκρυπτογράφηση της.

Ο Άγγλος Τόμας Γιάνγκ ξεκίνησε να μελετά την στήλη το 1814 και παρατήρησε ότι η δημοτική γραφή ήταν ένα μίγμα αλφαβητικών και ιερογλυφικών σημείων. Κατάφερε και απέδωσε ηχητικές αξίες (π, τ, μ, κλπ.) σε διάφορα ιερογλυφικά.

Ο Γιάνγκ έκανε ένα μεγάλο βήμα στην αποκωδικοποίηση των ιερογλυφικών αλλά δεν ήταν αυτός που θα έσπαζε τον κώδικα. Ενώ μπορούσε να δεχτεί ότι η ιερογλυφική γραφή χρησιμοποιούσε κάποιο αλφάβητο για να συλλαβίζει ξένα ονόματα ήταν πεπεισμένος ότι κατά τα λοιπά (δηλαδή για λέξεις μη δανεισμένες από την ελληνική) ήταν μη φωνητική. Επομένως «το ιερογλυφικό του αλφάβητο» δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστεί στο σύνολο των ιερογλυφικών.

Την πλήρη αποκωδικοποίηση των αιγυπτιακών ιερογλυφικών πέτυχε ο Γάλλος Ζαν-Φρανσουά Σαμπολιόν, το 1823. Το κλειδί για την αποκρυπτογράφηση προσέφερε ένα αντίγραφο δίγλωσσης επιγραφής από οβελίσκο, που είχε βρεθεί στις ανασκαφές της νήσου Φίλες (ή Φιλές) και είχε στηθεί στη Μεγάλη Βρετανία. Η επιγραφή στη βάση ήταν ελληνόγλωσση, ενώ εκείνη του στύλου σε ιερογλυφική γραφή. Στα ελληνικά μνημονεύονταν τα ονόματα του Πτολεμαίου και της Κλεοπάτρας και στα ιερογλυφικά υπήρχαν μόνο δύο δέλτοι -πιθανόν με τα ίδια ονόματα- που αναφέρονταν και στη βάση.

Η μία από αυτές τις δέλτους ήταν σχεδόν πανομοιότυπη με εκείνον του Πτολεμαίου στη στήλη της Ροζέτας, στην οποία υπήρχε και η σύντομη μορφή του ονόματος «Πτολεμαίος». Ο Σαμπολιόν συμπέρανε ότι η συντομότερη μορφή της επιγραφής του οβελίσκου περιείχε το όνομα «Πτολεμαίος», ενώ η εκτενέστερη μορφή της Ροζέτας πρέπει να του πρόσθετε και κάποιον βασιλικό τίτλο. Ακολουθώντας τον Γιάνγκ, ο Σαμπολιόν υπέθεσε τώρα ότι το όνομα συλλαβιζόταν αλφαβητικά τόσο στη δημοτική όσο και στην ιερή γραφή, όπως το ίδιο συνέβαινε και με τα μη αιγυπτιακά ονόματα Αλέξανδρος, Βερενίκη (ταυτισμένο ήδη από τον Γιάνγκ) και Καίσαρ καθώς και έναν ρωμαϊκό τίτλο (αυτοκράτωρ). Με αυτόν τον τρόπο συνέθεσε τον πίνακα φωνητικών συμβόλων του. Δεν πίστευε όμως, πως το αλφάβητο αυτό ίσχυε και για τα βασιλικά ονόματα, έτσι, συνέχισε να πιστεύει πως τα ονόματα συλλαβίζονταν μη φωνητικά και πως το αλφάβητο που ανακάλυψε ίσχυε σε ολόκληρο το ιερογλυφικό σύστημα.

Η άποψη του Σαμπολιόν άρχισε να αλλάζει όταν έλαβε αντίγραφο ανάγλυφων και επιγραφών από παλαιούς αιγυπτιακούς ναούς, το Σεπτέμβριο του 1822. Κατάφερε με αυτόν τον τρόπο να αποκρυπτογραφήσει το όνομα του Ραμσή, από επιγραφή που προσέρχονταν από το ναό Αμπού Σιμπέλ της Νουβίας.¹⁰

Εικ.9 Η Στήλη της Ροζέτας, 2ος

π.Χ.

¹⁰ Robinson: 2007, 24-32

Η Τάξη των Γραφέων

Κατά την περίοδο του αρχαίου Βασιλείου όχι πάνω από 10.000 μπορούσαν να διαβάσουν, να γράψουν. Κατά την Ελληνορωμαϊκή Περίοδο γύρω στο 1% ήταν εγγράμματοι και αυτοί ήταν κυρίως Έλληνες. Επίσης, κατά την Ελληνιστική Περίοδο, η ανώτερη κοινωνικά τάξη των Ιερέων συνειδητά έκανε την ιερογλυφική γραφή πιο σύνθετη για να αποκλειστούν οι λαϊκοί.¹¹

Η ζωή του γραφέα ήταν μάλλον ελκυστική για τους αρχαίους Αιγύπτιους αλλά γνωρίζουμε ελάχιστα για αυτήν, καθώς οι μαρτυρίες ήταν κυρίως γραμμένες πάνω σε παπύρους. Έχουν διασωθεί κομμάτια παπύρων με ηθικές συμβουλές προς μαθητευόμενους γραφείς. Ξέρουμε ότι το επάγγελμα του γραφέα ήταν πιθανότατα κληρονομικό και οι ίδιοι οι γραφείς διέθεταν μια αξιοζήλευτη κοινωνική θέση ως κρατικοί υπάλληλοι.

Η μέτρηση και η καταγραφή των αγαθών και των φόρων ήταν δουλειά των γραφέων. Επίσης απασχολούνταν στα δικαστήρια, στις βιβλιοθήκες, στα ιερά, στα θησαυροφυλάκια, στο στρατό. Η διακόσμηση των βασιλικών ή ταφικών μνημείων αποτελούσε μέρος της απασχόλησης τους. Η εκπαίδευση τους μπορούσε να διαρκέσει μέχρι και δώδεκα χρόνια. Τα σχολεία κατά κανόνα αποτελούσαν μέρος των ναών και θεωρητικά όλοι μπορούσαν να φοιτήσουν σε αυτά.¹²

Ως γραφίδες οι Αιγύπτιοι γραφείς χρησιμοποιούσαν βούρλα, μήκους 15 – 25 εκατοστών, το ένα άκρο των οποίων το έκοβαν λοξά και έξαιναν σε τρόπο που να σχηματιστεί ένα είδος μικρού πινέλου. Το άκρο αυτό το βουτούσαν σε ένα μικρό δοχείο με νερό και το έτριβαν πάνω σε μια πλάκα από μαύρη ή κόκκινη βαφή. Το μαύρο και το κόκκινο ήταν τα χρώματα που χρησιμοποιούσαν στο γράψιμο. Τα χρώματα γίνονταν από ορυκτές, μεταλλικές ή φυτικές ουσίες και ώχρες, τριμμένες και αναμεμιγμένες με κόλλα και νερό. Το μαύρο χρώμα το πετύχαιναν κυρίως με άνθρακα και αυτό αποτελούσε το κύριο χρώμα της γραφής. Ωστόσο, το κείμενο φωτιζόταν από σειρές ή λέξεις γραμμένες με κόκκινο χρώμα (π.χ. επικεφαλίδες, χρονολογίες κ.τ.λ.). Από τον 3ο αιώνα π.Χ. και εξής χρησιμοποιήθηκε ως γραφίδα ένα λεπτό καλάμι, τη μια άκρη του οποίου έκοβαν λοξά, έτσι ώστε να σχηματισθεί μια αιχμή κι αυτή την έσκιζαν στα δύο. Η γραφίδα αυτή

¹¹ Robinson: 2007, 106

¹² Brewer, Teeter: 1999, 78

έμοιαζε με τις σύγχρονες πένες των κονδυλοφόρων και παρήγε μια λεπτότερη γραμμή, που έκανε τα ιερογλυφικά και τα ιερατικά σύμβολα να μοιάζουν κάπως αδέξια. Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό που επιτρέπει στον ερευνητή να αναγνωρίσει ένα κείμενο της ρωμαϊκής περιόδου.

Από την εποχή των Πτολεμαίων χρησιμοποιήθηκε μελάνι από μόλυβδο, αλλά οι Αιγύπτιοι με αυτή τη χρωστική ουσία έγραφαν μόνο Ελληνικά. Ακόμη και στο ίδιο έγγραφο, αν έπρεπε να γραφούν φράσεις στην αιγυπτιακή δημοτική, αυτές τις έγραφαν με τον παραδοσιακό άνθρακα.

Τα εργαλεία της γραφής τους (εικ. 11) τα τοποθετούσαν σε μικρές παραλληλεπίπεδες ξύλινες θήκες ή παλέτες, διαστάσεων 20–43 εκατοστών στο μήκος και 5–8 εκατοστών στο πλάτος. Οι θήκες αυτές περιείχαν μια μακρόστενη αυλακωτή κοιλότητα για τις γραφίδες και δυο ή περισσότερες μικρές, ρηχές κοιλότητες στην άκρη για τις βαφές.

Εικ.10 Ο καθιστός Γραφέας, 2600-2350, Σακχάρα

Εικ.11 Σύνεργα Γραφής των Γραφέων

Ιερογλυφικά και τέχνη

Τα ιερογλυφικά στην πιο επεξεργασμένη τους μορφή ήταν μικροσκοπικά έργα τέχνης από μόνα τους, και επομένως ήταν ιδανικά για μνημεία, καθώς μπορούσαν να λειτουργήσουν ως διακοσμητικά στοιχεία. Είχαν ακόμη, αρχιτεκτονική χρήση και συντελούσαν στη συμμετρία των συνόλων που κοσμούσαν και χρησιμοποιούνταν σε σχεδιαστικά σύνολα με αφηγηματικό, θρησκευτικό και επεξηγηματικό χαρακτήρα σε τοιχογραφίες στα πλαίσια ναών και τάφων.

Όσον αφορά την αρχαία αιγυπτιακή ζωγραφική ακολουθούσε αυστηρούς κανόνες αναπαράστασης και χαρακτηρίζεται από ευκρινή περιγράμματα, τα οποία οι δημιουργοί γέμιζαν με επίπεδο και καθαρό χρώμα. Τα πράγματα αποδίδονταν με βάση τη γνώση που είχαν οι άνθρωποι γι' αυτά και όχι με βάση τη συγκεκριμένη οπτική γωνία που εμφανίζονταν. Για παράδειγμα, το μάτι και το στήθος παρουσιάζονταν μετωπικά, ενώ το πρόσωπο και το υπόλοιπο σώμα σε προφίλ. Οι καθιστές φιγούρες εικονίζονταν με τα χέρια επάνω στα γόνατα. Τα ιερογλυφικά λειτουργούσαν επεξηγηματικά, συνοδεύουν τις εικονιζόμενες μορφές συνήθως, με σκοπό την ταυτοποίηση τους ή χρησιμοποιούνταν μέσα σε περιγράμματα αποδίδοντας λόγια των μορφών. Επίσης, τα ιερογλυφικά αλληλοεπιδρούσαν με τις ζωγραφικές παραστάσεις. Όπως συνέβαινε και με την καθαυτή ζωγραφική απεικόνιση, έτσι και η ιερογλυφική γραφή εμφάνιζε σχέδια αντικειμένων που

καταγράφονταν με δυο τρόπους: μετωπικά και κατά προφίλ, χωρίς την ύπαρξη προοπτικής.¹³

Η Βίβλος των νεκρών

Η Βίβλος των Νεκρών αποτελείται από θρησκευτικά ξόρκια γραμμένα και εικονογραφημένα πάνω σε ρολούς πατύρων. Συνήθως τοποθετούνταν στο εσωτερικό της σαρκοφάγου αλλά υπάρχουν και παραδείγματα όπου συναντάμε τμήματα από την Βίβλο των Νεκρών στο εξωτερικό μέρος της σαρκοφάγου. Τα ξόρκια ήταν απαραίτητα για να εξασφαλιστεί η ευτυχία του νεκρού στον Κάτω Κόσμο. Η ποιότητά τους διέφερε ανάλογα με τον πλούτο της οικογένειάς του. Ορισμένα ήταν ειδικές παραγγελίες με προσωπική επιλογή των κειμένων και ωραίες εικονογραφήσεις, ενώ άλλα ήταν τυποποιημένα αντίγραφα, χωρίς ιδιαίτερη τέχνη, με κάποιο κενό όπου προσθέτανε το όνομα και τους τίτλους του αγοραστή.

Η Βίβλος των Νεκρών αποτελείται από 165 κεφάλαια, είναι δε το μοναδικό λείψανο των δογμάτων και της γλώσσας των μυστηρίων του Όσιρι. Όσον αφορά την προέλευσή της, οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι γράφτηκε από τον θεό Θώθ. Το βέβαιο είναι ότι το περιεχόμενο της Βίβλου των Νεκρών είναι αρχαιότατο. Θεωρείται απίθανο ότι οι μεταγενέστεροι επέφεραν τροποποιήσεις ή αλλοιώσεις.

Ο αρχαιότερος από όλους τους σωζόμενους πατύρους χρονολογείται από την 18η δυναστεία (1591 π.Χ.), είναι όμως αρκετά ατελής. Ένας από τους πιο καλοδιατηρημένους πατύρους, ο οποίος απεικονίζει θέματα από την Βίβλο των Νεκρών είναι αυτός του Ανί. Γραμμένος σε κυρτή ιερογλυφική γραφή και εικονογραφημένος με έγχρωμες παραστάσεις. Δημιουργήθηκε γύρω στο 1240 π.Χ. κατά την 19η Δυναστεία. Ανακαλύφθηκε στη νεκρόπολη των Θηβών. Σήμερα βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο.¹⁴

¹³ Wilson: 2003, 38-41

¹⁴Μπουφάλι, 7-10

Εικ.12 Τμήμα από τον πάπυρο του Ανί, 1240 π.Χ., Θήβες

Συμπεράσματα

Μέσα στα πλαίσια αυτής της εργασίας, κατάφερα να αποκτήσω μια γενική εικόνα σχετικά με τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά. Μπόρεσα να γνωρίσω τον σπουδαίο αρχαίο πολιτισμό, της Αρχαίας Αιγύπτου, έστω και αν αφορούσε ένα τμήμα αυτού του πολιτισμού, αυτό της γραφής. Γνωρίζοντας τη γραφή ενός πολιτισμού μπορούμε να αντλήσουμε πολύτιμες πληροφορίες για πολλές πτυχές της ζωής (καθημερινής, θρησκευτικής κλπ.), αυτού. Έτσι και εγώ μπόρεσα στην σύντομη αυτή ανασκόπηση της αιγυπτιακής γραφής να αντιληφθώ ένα μέρος της πολύπτυχης αυτής ζωής και είμαι ιδιαίτερα χαρούμενη για αυτό.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

Brewer D.J., Teeter E., "Outline Chronology of Egypt and Major Rulers", "The government and the governed" and "Language and Writing" στο *Egypt and the Egyptians*, Cambridge University Press 1999, xii-xv, 77-79,110-124.

Hawkes J.H., "The Emergence of Writing in Egypt" στο *The first great civilizations: life in Mesopotamia, the Indus Valley and Egypt, The history of human society*, New York: Knopf, 1973, 49-50.

Emery W.B., "Language" στο *Archaic Egypt*, Penguin Books 1963, 192-202.

Robinson, A., "Reading the Stella of Rosetta", "Egyptian Hieroglyphs" στο *The Story of Writing [Alphabets, Hieroglyphs & Pictograms] with 355 illustrations, 50 in colour. New Edition*, Thames & Hudson Ltd, London, 2007, 20-35, 92-107.

Wilson P., "The origins of writing in Egypt", "Hieroglyphic script and Egyptian language", "Hieroglyphs and art", "Scribes and everyday writing" in *Hieroglyphs: A very short Introduction*, Oxford University Press, 2003, 1-16, 16-37, 38-55, 70-85.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία:

Μπουφάλι Κ., *Η Αιγυπτιακή Βίβλος των Νεκρών*, εκδόσεις Πύρινος Κόσμος, σελ.7-10.